

AGRARNI NEMIRI U TUZLANSKOM OKRUGU POSLIJE PRVOG SVJETSKOG RATA

Mr. sc. Salkan Užičanin

ABSTRAKT: RJEŠAVANJE AGRARNOG PITANJA U KRALJEVINI Srba, Hrvata i Slovenaca bilo je aktuelno od prvih trenutaka njenog postojanja. Naime, seljaštvo je još u toku Prvog svjetskog rata, a naročito po njegovom završetku od novoformirane države tražilo radikalno rješavanje ovog pitanja. Međutim, ono je ne čekajući zakonska rješenja tog pitanja, samostalno stupalo u akcije za njegovo rješavanje. Tako je, krajem 1918. i početkom 1919. godine, gotovo cijela teritorija Bosne i Hercegovine bila zahvaćena agrarnim nemirima, u kojima su seljaci uzurpirali zemlju od zemljoposjednika. U ovim nemirima su vršene pljačke i nasilja, ne samo nad muslimanskim zemljoposjednicima, nego i muslimanskim slobodnim seljacima, pa je to pitanje dobilo i nacionalni i vjerski karakter. Agrarni nemiri su bili naročito intenzivni na području Tuzlanskog okruga i to u srezovima Bijeljina, Brčko, Gračanica i Gradačac.

Ključne riječi: Agrarno pitanje, agrarni nemiri, Bosna i Hercegovina, Kraljevina SHS, nasilje, pljačke, paljevine, uzurpacija, nacionalni, konfesionalni, pravoslavni, Muslimani, Srbi, zemljoposjednici, kmetovi, seljaci.

1. UVOD

Agrarno pitanje i njegovo rješavanje više od jednog stoljeća (druga polovina 19. i prva polovina 20. stoljeća) dominiralo je u socijalno-ekonomskim, konfesionalno-nacionalnim, političkim i društvenim odnosima u Bosni i Hercegovini. Ono je bilo posljedica dugog zadržavanja feudalnih odnosa,

nejednakosti u raspodjeli zemlje, a također zaostalosti i niske produktivnosti bosansko-hercegovačkog agrara. Zbog svoje osobenosti, agrarno pitanje je u Bosni i Hercegovini imalo važnu ulogu u međunacionalnim odnosima.¹ Specifičnosti agrarne problematike u Bosni i Hercegovini bile su razlog zbog kojeg je i Austro-Ugarska (koja je pod izgovorom rješavanja agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini, dobila mandat na Berlinskom kongresu 1878. da je okupira), krajnje oprezno pristupala rješavanju tog pitanja. Stoga je ona odugovlačila radikalna rješenja, često koristeći tu problematiku kao instrument u političkom manevrisanju tokom svoje uprave u Bosni i Hercegovini.²

Nacionalno i konfesionalno pitanje bilo je neodvojivi pratilac agrarnog problema u Bosni i Hercegovini.³ Buđenje nacionalne svijesti dovelo je do veće podvojenosti među bosanskohercegovačkim stanovništvom. Potrebno je napomenuti da je konfesionalna pripadnost bila glavna odrednica nacionalne identifikacije i podjele hrišćanskog stanovništva u Bosni i Hercegovini na Srbe i Hrvate, što je samo po sebi muslimansko stanovništvo ostavilo izvan toga. Nacionalne razlike proizašle na konfesionalnoj osnovi, dodatno su bile usložnjene i vlasničkim odnosom nad zemljom, jer su većinu zemljoposjednika činili Muslimani, a kmetove hrišćani (uglavnom Srbi).⁴ Zbog toga se agrarno

pitanje identificiralo sa nacionalnim i dovelo do još većih vjersko-nacionalnih suprotnosti.⁵

Rješavanje agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini bilo je započeto pred kraj osmanske vladavine,⁶ a nastavljeno austro-ugarskom okupacijom i njenom četrdesetogodišnjom upravom.⁷ Međutim, sve što je učinjeno na ovom planu u navedenim periodima bilo je neznatno, a za posljedicu je imalo zaoštavanje odnosa između zemljovlasnika i seljaka, obrađivača zemlje. Ove su-

stanovništva bila je veoma značajna i za nacionalne odnose. Od ukupno 10.463 zemljoposjednika sa kmetovima, muslimana je bilo 9.537 (91,15%), pravoslavnih 633 (6,05%), katolika 267 (2,55%) i ostalih 26 (0,25%). Među zemljoposjednicima bez kmetova, muslimani su također bili najbrojniji, 3.023 (70,62%), zatim pravoslavni 760 (17,75%), katolici 458 (10,70%) i ostali 40 (0,93%). Među slobodnim seljacima bilo je: muslimana 77.518 (56,65%), pravoslavnih 35.414 (25,87%), katolika 22.916 (16,74%) i ostalih 1.006 (0,74%). U Bosni i Hercegovini je bilo ukupno 79.677 čisto kmetskih porodica, od čega muslimana svega 3.653 (4,58%), dok je pravoslavnih bilo 58.895 (73,92%), katolika 17.116 (21,49%) i ostalih 13 (0,01%). Pored kmetskih porodica, postojali su i kmetovi koji su istovremeno bili i slobodni seljaci. Među pretežno slobodnim seljacima bilo je: muslimana 1.445 (10,09%), pravoslavnih 7.462 (51,63%) i katolika 5.533 (38,28%). Pretežno kmetova muslimana bilo je 1.223 (7,21%), pravoslavnih 9.322 (54,96%) i katolika 6.418 (37,83%). (Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910. godine, Statistički odsjek Zemaljske vlade, Sarajevo, 1912, str. LXXXVIVIII).

5 Dragoslav Janković, "Društveni i politički odnosi u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca uoči stvaranja Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista) 1. 12. 1918. – 20. 04. 1919", *Istorija XX veka*, Zbornik radova, br. I, Beograd, 1959, (dalje: D. Janković, *Društveno politički odnosi u Kraljevini SHS*), 48.

6 Radi se o dva zakonska akta koje je pred kraj uprave u Bosni i Hercegovini donijela osmanska vlada i to: Ramazanski zakon iz 1858. godine i Saferska naredba iz 1859. godine. Mustafa Imamović, Pravni položaj i unutrašnje politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914, Sarajevo, 1997, 50; Milivoje Erić, Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918–1941, Sarajevo, 1958, (dalje: M. Erić, *Agrarna reforma*), 69.

7 Ferdo Hauptmann, "Privreda i društvo Bosne i Hercegovine u doba austrougarske vladavine (1878–1918)", *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine*, ANU BiH, Posebna izdanja, knj. LXXIX, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 18, Sarajevo, 1987, 99–211.

1 Atif Purivatra, "Ekonomske genocid nad Muslimanima pod vidom agrarne reforme u Jugoslaviji (1918–1941)", u: *Ekonomske genocid nad bosanskim Muslimanima*, Sarajevo, 1993, (dalje: A. Purivatra, *Ekonomske genocid*), 85.

2 Husnija Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini*, Zagreb, 2003, 89–90; Adnan Velagić, "Sprovođenje agrarne reforme i djelovanje komitskih četa u Hercegovini nakon Prvog svjetskog rata", *Prilozi*, Institut za istoriju, br. 38, Sarajevo, 2009, 122–123.

3 Milan Gaković, "Agrarni nemiri u Bosni i Hercegovini poslije Prvog svjetskog rata", *Glasnik Arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, knj. VI, Sarajevo, 1966, (dalje: M. Gaković, *Agrarni nemiri*), 173.

4 Prema statističkim podacima iz 1910., od 1.898.044 stanovnika u Bosni i Hercegovini, poljoprivredom se bavilo 1.668.587 ili 88%. Struktura poljoprivrednog

protnosti osobito su došle do izražaja nakon završetka Prvog svjetskog rata.

2. DEMOGRAFSKE I PRIVREDNE KARAKTERISTIKE TUZLANSKOG OKRUGA

Tuzlanski okrug obuhvatao je površinu od 8.918 kvadratnih kilometara, a njegove prirodno-geografske granice činile su: na sjeveru rijeka Sava (od ušća Bosne do ušća Drine), na istoku rijeka Drina (od Žepe do ušća u Savu), s južne je planina Javor i rijeka Krivaja (do ušća u Bosnu), a sa zapadne strane rijeka Bosna (od ušća Krivaje do ušća u Bosnu). Tuzlanski okrug činilo je 10 kotarskih područja i to: Bijeljina, Brčko, Gračanica, Gradačac, Kladanj, Maglaj, Srebrenica, Tuzla, Vlasenica i Zvornik.

Prema popisu stanovništva iz 1921. godine, na ovom području živjelo je 416.400 stanovnika, što je činilo 22,02% od ukupnog broja stanovnika (1.890.440) u Bosni i Hercegovini. Konfesionalna struktura stanovništva Tuzlanskog okruga bila je: 171.819 muslimana (41,26%), 180.524 pravoslavni (43,35%), 60.318 katolika (14,48%) i 3.739 ostalih (0,89%). Najmnogoljudniji je bio kotar Tuzla sa 70.062 stanovnika (16,82%), potom slijedi Bijeljina 58.142 (13,96%), Brčko 57.007 (13,69%), Gradačac 50.846 (12,21%), Zvornik 47.233 (11,34%), Gračanica 31.905 (7,66%) stanovnika itd. Muslimansko stanovništvo činilo je apsolutnu većinu u Tuzlanskom (64,44%), Kladanjskom (60,66%), Gračaničkom (57,69%) i Srebreničkom (50,32%) kotaru. Pravoslavno stanovništvo je činilo apsolutnu većinu u Bijeljinskom (70,37%), Vlaseničkom (66,35%), Zvorničkom (55,57%) i Maglajskom (54,02%), a relativnu u Gradačaćkom (40,20%) kotaru. Katolici su činili relativnu većinu samo u Brčanskom kotaru (40,10%). Prosječna gustina naseljenosti u Tuzlanskom okrugu iznosila je 47 stanovnika po kvadratnom kilometru. Tuzlanski okrug bio je organiziran u 12 gradskih i 502 seoske općine.⁸

8 Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara

Naslijeđena industrijska postrojenja iz austrougarskog perioda (između ostalih to su: solane u Simin Hanu i Kreki, tvornica sode u Lukavcu, fabrika špirita u Tuzli itd.) svrstavala su Tuzlanski okrug među industrijski najrazvijenije u Bosni i Hercegovini.⁹ Pogodni prirodni uvjeti omogućavali su intenzivnije bavljenje poljoprivredom. Naime, ovo područje je obuvatalo značajan dio plodnog zemljišta Semberije, Posavine, te područje Sprečke doline. Prihod žitarica u rodnijim godinama sa područja Posavine, koja je predstavljala žitnicu Bosne i Hercegovine, dostizao je i za izvoz.¹⁰ Pored poljoprivrede proizvodnje i voćarstvo je bila značajna privredna grana ovog područja. Ipak, od svih voćnih vrsta u okrugu, najzastupljenija je bila šljiva. Najbogatija područja šljivom bili su srezovi Brčko, Gradačac, Gračanica,¹¹ Tuzla i Zvornik. Posavska šljiva bila je jedan od najvažnijih izvoznih artikala Bosne i Hercegovine, a Brčko centar tog izvoza.¹²

3. AGRARNI NEMIRI

Kraj Prvog svjetskog rata Srbi seljaci u Bosni i Hercegovini dočekali su sa velikim nadama i željama smatrajući da će agrarno pitanje konačno biti riješeno u njihovu korist. Međutim, seljaštvo je, ne čekajući da novoformirani organi vlasti zakonskim putem reguliraju rješavanja ovog pitanja, uzimalo stvar u svoje ruke. Nasilnim putem su u mnogim mjestima, a naročito u Bosanskoj Krajini, Posavini i istočnoj Herce-

1921. god., Sarajevo, 1932, 220-246.

9 Dževad Juzbašić, "Neke karakteristike privrednog razvitka Bosne i Hercegovine u periodu od 1878. do 1914. godine", u: *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom*, Sarajevo, 2002, 144.

10 Arhiv Jugoslavije Beograd (dalje: AJB), *Zbirka Vojislav Jovanović Marambo* (dalje: 335), fascikla 19, jedinica opisa 2, 16, 17. *Pogled na privredno stanje u Bosni i Hercegovini*.

11 Omer Hamzić, "Gračanica na kraju 19. stoljeća – od kasabe ka modernim konturama grada", *Saznanja*, Časopis za historiju, God. I, br. 1, Tuzla, 2005, 135.

12 Nusret Šehić, *Bosna i Hercegovina 1918-1925. Privredni i politički razvoj*, Sarajevo, 1991, (dalje: N. Šehić, *Bosna i Hercegovina*), 305.

govini, provodili pljačke, paljevine i teror nad vlasnicima zemlje. U to vrijeme novoformirani organi vlasti u Državi Slovenaca, Hrvata i Srba, kotarski i seoski odbori Narodnog vijeća nisu se bili još učvrstili, a stare organe vlasti više niko nije slušao, tako da je vladalo stanje anarhije. Strah od širenja nemira po selima i nemogućnost da samo organizira vlast, bili su razlozi zbog čega je Narodno vijeće za Bosnu i Hercegovinu u pojedinim krajevima zadržavalo stari naslijeđeni austrougarski aparat vlasti. Također je, uporedo sa zadržavanjem starih organa vlasti, formiralo i svoje organe: kotarske i seoske odbore. Nova vlast je organizirala i svoje oružane formacije tzv. Narodne garde koje su bile sastavljene od “patriotski raspoloženih narodnih masa” – uglavnom srpskih. Među pojedincima koji su ušli u novu vlast i Narodnu gardu nalazili su se i oni koji su nastojali da iskoristite svoj položaj i da nelegalnim putem (pljačkom i bespravnom prisvajanjem tuđe imovine) ostvare imovinsku korist.¹³

13 Arhiv Bosne i Hercegovine Sarajevo (dalje: ABHS), *fond Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu* (da-

U takvoj situaciji, već početkom novembra 1918. godine, u Tuzlanskom okrugu je zabilježeno više slučajeva nasilja i pljačke u bijeljinskom i gradačaćkom kotaru. U periodu od 3. 11. 1918. do 23. 12. 1918. godine, Smailagić Jusufu iz Bijeljine opljačkana je imovina u ukupnoj vrijednosti od 260.000 kruna.¹⁴ Ferhabd begu Fazlipašiću iz Skugrića

lje: FZVBiH), prez. br. 1289/1919, *Politika Muslimana u Bosni i Hercegovini*, br. 28. prez., Sarajevo, 14. 02. 1919.

14 ABHS, FZVBiH, prez. br. 3066/1919. *Slavnom Kotarskom uredu u Bijeljini*, Bijeljina, 12. 02. 1919. U žalbi koju je Jusuf Smailbegović uputio kotarskom načelniku za nadoknadu pričinjene štete, naveo je da su kolovođe pljačke bili: Miloš Jovanović, Simo Krstić, Joco Gromužljivac, Rado i Juko Sofrenić, Vaso i Savo Đorđić i Vilotije Lazić, svi iz Velina sela, te da su u pljački također učestvovali svi odrasli stanovnici navedenog mjesta. Opljačkani Smailbegović se žalio i Narodnom vijeću i srpskoj vojnoj komandi, ali njegove žalbe nisu uvažene. Naime, prema njegovim navodima, pasivnost organa vlasti na njegove žalbe, još više je ohrabрила seljake da nastave sa pljačkom. Na kraju žalbe Smailbegović iznosi: “Na temelju svega smatram narodno vijeće suodgovornim za moju štetu”. Prilikom pljačke imovine J. Smailagića bio je ranjen Ahmed-beg Imamović.

Donjeg u kotaru Gradačac, izvršena je pljačka imanja u Pipercima, 6. 11. 1918. godine i tom prilikom prema aproksimativnoj procjeni komisije nanijeta šteta u iznosu od 25.000 kruna.¹⁵ Omer-agi Imamoviću iz Bijeljine demolirane su i opljačkane zgrade u selu Dazdarevu. Uvidom kotarskog ureda u Gračanici, ustanovljena je šteta od 151.250 kruna. Mujagi Kučukaliću iz Gračanice devastirana je šuma u Donjem Lukavcu, gradačacki kotar, a sudski isljednik je ustanovio štetu od 138.462 kruna. Ifeti-hanumi Gradašćević, opljačkan je i popaljen pokretni imetak i zgrade u selu Koprivni, kotar Gradačac. Sudskim uvidom ustanovljena je šteta od 579.933 kruna.¹⁶

U jeku agrarnih nemira u Bosni i Hercegovini došlo je do ujedinjenja južnoslavenskih naroda i stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevina SHS) u Beogradu 1. 12. 1918. godine.¹⁷ Međutim, formiranje Kraljevine SHS nije utjecalo na smirivanje stanja u Bosni i Hercegovini, nego je ono sve više popimalo oblike anarhije. Pravoslavni seljaci su, koristeći se maksimumom "da Srbi sačinjavaju većinu u troimenoj kraljevini za koju su se najviše žrtvovali i koju su stvorili, imaju pravo da u njoj budu gospodari",¹⁸

15 ABHS, *FZVBiH*, prez. br. 3066/1919. Žandarmerski korpus, Kotarskom uredu u Bjelini, *Vidović Cvijan iz Piperaca i Drugovi radi pljačkanja*, Brezovopolje, 14. 01. 1919. Pljačku imanja F. Fazlipašića izvršila su sljedeća lica: Ristić Jeremija, Đorđić Mitra, Vuković Stevo, Jovičić Stanko, Ristić Panto, Ristić Spasoje. Tadić Jovan, Stojanović Jovan, Rakić Nikola, Rakić Mihailo, Vuković Danilo, Mičić Luka, Vidović Stanko, Vuković Pero, Rakić Pajo, Ristić Bosioka, Gavrić Janja, Vasić Diko, Maksimović Jovo, Vidović Cvijan, Gavrić Milan, Bošković Pero, Maksimović Pantelija, Gavrić Mika, Đorđić Aleksa, Maksimović Kosta, Rakić Spasenija, Rakić Stana, Ilijić Teja i Rakić Ika. Kao kolovođe pljačke označeni su Cvijan i Stanko Vidović.

16 Ogleđalo, *Pravda*, Sarajevo, 24. 08. 1920, 2–3.

17 Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslavija 1918–1984*, Zbirka dokumenata, Beograd, 1985, (dalje: B. Petranović, M. Zečević, *Jugoslavija 1918–1984*), 121–124; Ferdo Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914–1919. Krfska deklaracija*, Zagreb, 1929, (dalje: F. Šišić, *Dokumenti o postanku*), 282–283;

18 Branislav Gligorijević, "Srpska nacionalna omladi-

nastavili sa nasilnim rješavanjem agrarnog pitanja. U izvještaju Zemaljske vlade u Sarajevu, upućenom Ministarstvu za unutar-nje poslove u Beogradu, iznijeto je da "pravoslavni dio naroda, nakon ostvarenja svojih stogodišnjih želja i idejala, prema raznim izvještajima, u svojim manifestacijama radosti i zadovoljstva često puta prekoračuje granice oportuniteta, te se katolici i muslimani češće nađu uvrijeđeni u svojim osećajima".¹⁹ Zbog toga je u prvim mjesecima 1919. godine po selima u Bosni i Hercegovini vrilo kao u grotlu.

Kako bi prekinuo uzavrelo stanje na selu, regent Aleksandar I Karađorđević je 6. 01. 1919. uputio Manifest kao prvi odlučan potez u pravcu izvođenja agrarne reforme.²⁰ Obećanja kralja data u Manifestu, te akcije vlade Kraljevine SHS za rješavanje agrarnog pitanja, međutim, nisu smanjila rušilačko raspoloženje seljaka. To se pokazalo još u prvim danima novoformirane države kada su seljaci proglasili vlastitom svojinom i čifluke i begluke, a uz to su odbijali davati materijalne obaveze zemljovlasnicima. Pored toga, nastavili su sa ubistvima, paljevinama, pljačkama, te razgrađivanjem zemljoposjedničkih imanja.²¹ O teškoj situaciju u tuzlanskom okrugu u prvim mjesecima novoformirane države, svjedoči telegram Ministru unutarnjih dela, od 9. 01. 1919., u kojem je navedeno sljedeće: "Pošto ubistva, napadaji, paljevine, razbojništva i javno nasilje na nas

na", *Istorijski glasnik*, br. 3–4, Beograd, 1964, 14.

19 ABHS, *FZVBiH*, prez. br. 3647/1919. *Opšta situacija u zemlji*, Sarajevo, 28. 04. 1919.

20 F. Šišić, *Dokumenti o postanku*, 299. Kralj je u Manifestu, između ostalog, izjavio: "Ja želim da se odmah pristupi pravednom rešenju agrarnog pitanja i da se ukini kmetstva i veliki zemljišni posedi. U oba slučaja zemlja će se podeliti među siromašne zemljoradnike, s pravičnom naknadom dosadašnjim njenim vlasnicima. (...) Zato sam pozvao moju vladu, da odmah obrazuje komisiju koja će spremiti rešenje agrarnog pitanja, a seljake – kmetove, pozivam da s poverenjem u moju kraljevsku reč mirno sačekaju, da im naša država zakonskim putem preda zemlju, koja će unapred biti samo božija i njihova, kao što je to već odavno u Srbiji".

21 *AJB*–335–19–2, 16, 17. *Bosanski Muslimani. Političko razmatranje*.

Muslimane u okrugu tuzlanskom ne prestaju, pa ih čak i sigurnosni organi izvađaju, a molbe i pritužbe Muslimana kod nadležnih vlasti ne nailaze na uspješan odziv, molim Vas g. ministre da izdate shodna naređenja, da se jednom učini kraj ovim nedjelima i nama pruži nužna zaštita što prije. Predsjednik Muslimanske organizacije tuzlanske, Maglajlić". Zbog toga je ministar Svetozar Pribićević tražio od Zemaljske vlade da preduzme mjere i spriječi ova nedjela.²²

Stradanjima u ovom periodu nisu bili izloženi samo Muslimani zemljoposjednici nego i obični seljaci, tako da su agrarni nemiri sve više poprimali i nacionalni i vjerski karakter. O tim stradanjima svjedočanstvo pružaju brojna službena dokumenta.²³ Da je situacija bila krajnje ozbiljna, svjedoči također i telegram Narodne vlade za Bosnu i Hercegovinu upućen 16. 01. 1919, predsjedniku Ministarskog savjeta Stojanu Protiću.²⁴ U dopisu je konstatirano da je stanje zabrinjavajuće i da prijeti da prijeđe u anarhiju. Zbog toga je traženo da se uspostave prijeki sudovi u Bosni i Hercegovini, te da se omogućiti Narodnoj vladi za Bosnu i Hercegovinu "da po svom nahođenju može proglasiti vanredno stanje (...)". Također je od Ministarskog savjeta zahtijevano, s obzirom da je bio slab autoritet starih organa vlasti, te da nije bilo dovoljno vojske, da joj odobri poziva-

nje vojske i rezervista.²⁵ Pored nasilničkog i rušilačkog ponašanja seljaka, situaciju su dodatno usložnjavale i pljačkaške akcije koje su preduzimali dobrovoljci i gardisti, uz podršku pojedinih organa vlasti.²⁶

Kotari Gračanica, Maglaj, Gradačac, Brčko i Bijeljina, u kojima su egzistirali veliki zemljišni posjedi bili su naročito pogođeni agrarnim nemirima. U telegramu od 22. 01. 1919. godine načelnik Tuzlanskog okruga izvijestio je Narodnu vladu u Sarajevu da je u gračaničkom kotaru zapaljen jedan begovski čardak i da je tom prilikom pričinjena šteta od 200.000 kruna. Dva begovska čardaka bila su opljačkana, a dva zapaljena u maglajskom kotaru. Također su u gradačaćkom kotaru zabilježene pljačke, nasilja i paljevine. Prema navodima okružnog načelnika, u ovom kotaru je izgorio jedan begovski čardak, a jedan opljačkan. Tom prilikom nanijeta je šteta od 500.000 kruna. Nekoliko slučajeva nasilja zabilježeno je u brčanskom kotaru, usljed čega je pričinjena šteta od 2.000.000 kruna. Nemiri su posebno bili intenzivni u bijeljinskom kotaru, u kojem su Srbi činili većinu stanovništva. O tome svjedoči više telegrama koje su lokalne vlasti upućivale Narodnoj vladi u Sarajevu.²⁷

Bijeljinski Muslimani su zbog ovih nereda uputili Memorandum Narodnoj vladi u Sarajevu i Ministru unutarnjih poslova u Beograd. U njemu su iznijeli žalbe na novoformirane organe vlasti, te seljake – Srbe. Posebno su izrazili nezadovoljstvo da su u novoformiranim organima vlasti Muslimani bili slabo zastupljeni. Žalbe bijeljinskih Muslimana odnosile su se naročito na Narodnu gardu, pri čemu su iznošene tvrdnje da su pojedini njeni pripadnici bili povezani sa pljačkašima.²⁸

22 ABHS, FZVBiH, prez. br. 440/1919.

23 Atif Purivatra, *Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Sarajevo, 1977, (dalje: A. Purivatra, *Jugoslavenska muslimanska organizacija*), 38. Tako je u depeši od 9. 01. 1919. predsjednik Ministarskog savjeta Stojan Protić konstatirao "da se u kotaru bijeljinskom vrše pljačke i domova Srba—muhamedanaca iz tog kraja".

24 Milan Gaković, "Rješavanje agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini (1918—1921), *Prilozi*, Institut za istoriju, god. VI, br. 6, Sarajevo, 1970, (dalje: M. Gaković, *Rješavanje agrarnog pitanja*), 35. U telegramu je između ostalog navedeno i sljedeće: "Nesređene unutrašnje prilike u Bosni i Hercegovini naročito neriješeno agrarno pitanje, kao dolazak zarobljenika iz Rusije i Italije, interniranih iz Mađarske i drugih mjesta čine da su učestale: pljačke, razbojništva, ubistva i u pojedinim kotarevima prijeti da pređe u anarhiju".

25 M. Gaković, *Rješavanje agrarnog pitanja*, 35.

26 ABHS, FZVBiH, prez. br. 3066/1919. *Telegram muftije Maglajlića Narodnoj vladi Sarajevu*.

27 ABHS, FZVBiH, prez. br. 520/1919. Okružna oblast Tuzla Narodnoj vladi u Sarajevu, *Situacija u Tuzlanskom okrugu*, prez. br. 3669, Tuzla, 22. 01. 1919.

28 ABH, FZVBiH, prez. br. 3066/1919. *Memorandum*

U okolnim selima grada Bijeljine u kojima su bogatiji Muslimani imali posjede, Srbi seljaci su izvršili uzurpaciju njihova zemljišta. Također su napadali na kuće i okućnice Muslimana, otimajući, paleći i uništavajući njihovu imovinu.²⁹ Iako su Muslimani u više navrata molili vojnog komandanta mjesta i kotarskog predstojnika da im pruže zaštitu, ona im je bila uskraćena uz izgovor kako oni nisu kompetentni, upućujući ih na Narodno vijeće. Također ni Narodno vijeće "ili nije htjelo pomoći, ili nije moglo". Visina šteta koje su počinjene na muslimanskim imanjima u bijeljinskom kotaru, prema navodima u Memorandumu, iznosila je 3,035.000 kruna.³⁰ Zbog svih ovih dešavanja, bijeljinski

Muslimani su tražili zaštitu svojih građanskih prava iznoseći sljedeće: "Mi smo pripadnici ovih oslobođenih zemalja, hoćemo da živimo u slobodnoj zemlji kao potpuno slobodni građani vršeći zakon. Doprinašamo rado sve terete, hoćemo da uživamo sva prava i zaštitu".³¹

Muslimansko stanovništvo iz Srebrenice se također žalilo Narodnoj vladi u Sarajevu zbog nasilja u ovom kotaru. U žalbi su naveli da su Srbi seljaci ranili njihovog vjerskog službenika, te da je bilo više slučajeva nasilja nad Muslimanima i da je takvo stanje za njih nepodnošljivo. Stoga su zahtijevali od Narodne vlade da im se pruži zaštita.³² I u Zvorničkom kotaru je zabilježen teror na Muslimanima.³³

Zbog ovih dešavanja u Tuzlanskom

ćemo ovdje navesti samo imena oštećenih i iznose štete u krunama. Radi se o sljedećim licima: Osman-beg Pašić iz Bijeljine, 277.000; Sulejman H. Mehmedbegović iz Bijeljine, 30.000; Arif-beg Ljubović iz Bijeljine, 100.000; nasljednici Smajl-bega Salihbegovića iz Bijeljine, 320.000; Muhamed-beg Pašić iz Bijeljine, 20.000; Mehmedalibeg Pašić iz Bijeljine, 130.000; Riza-beg Kapetanović iz Bijeljine, 60.000; Hakibeg Pašić iz Bijeljine, 700.000; Hasan-beg Pašić iz Bijeljine, 130.000; Osman-beg M. Salihbegović iz Bijeljine, 70.000; Omeraga Imamović iz Bijeljine, 120.000; Emin-beg Salihbegović i Halil Ademović, 80.000; Hasan-beg Salihbegović iz Bijeljine, 50.000; Ibrahim Edhemović iz Bijeljine, 8.000; Mehmed Resić iz Bijeljine, 40.000; nasljednici Mustajbega Salihbegovića, 250.000; H. Muharem-beg Pašić iz Bijeljine, 20.000; Alibeg Salihbegović iz Bijeljine (Janja), 120.000; Muhamed-beg Preljubović, 20.000; Dervišhanuma Preljubović, 20.000; Avdibeg Salihbegović, 50.000; Zijahbeg Pašić, 12.000; Alibegu Džinić, 200.000; Rifatbeg Rifatbegović, 142.000; Avdi Gruhonjiću sinu H. Husein-bega iz Janje, 10.000; Mustajbegu Čemerliću sinu Husein-bega iz Janje, 36.000; Esmi udovi Husein-bega Čemerlića iz Janje, 20.000.

³¹ ABHS, FZVBH, prez. br. 3066/1919. *Memorandum Muslimana kotara Bijeljina bez razlike staleža, kojim mole zaštitu i oštetu radi raznih nedjela*, Narodnoj vladi u Sarajevu, Bijeljina, 18. 01. 1919.

³² ABHS, FZVBH, prez. br. 470/1919.

³³ ABHS, FZVBH, prez. br. 520/1919. Okružna oblast Tuzla Narodnoj vladi u Sarajevu, *Situacija u Tuzlanskom okrugu*, prez. br. 3669, Tuzla, 22. 01. 1919. Prema izvještaju okružnog načelnika, dva srpska vojnika su izvršila ubistvo jednog mladića Muslimana u ovom srezu.

Muslimana kotara Bijeljina bez razlike staleža, kojim mole zaštitu i oštetu radi raznih nedjela, Narodnoj vladi u Sarajevu, Bijeljina, 18. 01. 1919. Prema navodima u Memorandumu, od 20 članova Narodnog vijeća u Bijeljini, samo dvojica su bili Muslimani, iako su činili polovinu stanovništva u gradu. U redovima Narodne garde u Bijeljini nije bilo nijednog Muslimana, iako su se mnogi prijavljivali, ali su bili odbijeni uz izgovor "da nisu pouzdani". U Memorandumu je, također, navedeno da su pripadnici Narodne garde i komiti bez ikakvog povoda istukli uglednog trgovca Eminagu Čolića i njegova dva sina. Garda je također premlatila Jugović Jusu, Kamađarić Mustafu i Trbić Omera. Pod izgovorom da traži oružje, garda je izvršila pretres kuće imama Mustafe ef. Delića. Istim povodom noću je upala u kuću Huse h. Salihovića i tom prilikom maltretirala njegovu porodicu.

²⁹ ABHS, FZVBH, prez. br. 3066/1919. *Žandarmerijski zbor za Bosnu i Hercegovinu 5 krilo 3 vod, Kotarskom uredu Bijeljina*, Bosanska Rača, 15. 02. 1919. Arifbegu Ljuboviću iz Bijeljine, Srbi seljaci su opljačkali imanje i raznijeli imovinu. Svjedoci ove pljačke bili su Dimitrije Cvjetinović, Đurađ Cvjetinović te Stevo Rikanović iz Brodca Donjeg, a u izjavi žandarmeriji, naveli su kao izvršioci sljedeća lica: Cvjetko Nestorović, Mićo Šubarić, Todor Krstić, Jovan Rebrić, Mosto Krstić. Stevo Rikanović, Vojin Cvjetinović, Andrija Božić, Žiko Rikanović, Gavro Pantić, Milka Pantić, Anka Jelisić, Ljubo Jelisić, Mićo Jelisić, Mićo Pantić, Jeremija Čivčić, Žika Ilić, Kruna Šubarić, Jovo Spasojević, svi iz Brodca Donjeg, te Mićo Simić i Vaso Marković iz Brodca Gornjeg.

³⁰ ABHS, FZVBH, prez. br. 3066/1919. *Memorandum Muslimana kotara Bijeljina bez razlike staleža, kojim mole zaštitu i oštetu radi raznih nedjela*, Narodnoj vladi u Sarajevu, Bijeljina, 18. 01. 1919. U Memorandumu su navedena imena 27 oštećenih Muslimana, uz tačan popis otete ili uništene imovine i proračun štete u novcu. Mi

okругu, te velikog broja žalbi Muslimana iz svih krajeva Bosne i Hercegovine, koje su stizale na adresu Ministra unutarnjih djela Svetozara Pribićevića, uslijedio je njegov telegram predsjedniku Narodne vlade u Sarajevu, u kojem je između ostalog naveo sljedeće: “Saznao sam iz više izvještaja za razna nasilja koja su počinjena muslimanskom stanovništvu, za vreme od kako su iz Bosne izašle austrougarske vlasti i da su izvršioци ovih nasilja pravoslavni”.³⁴ U nastavku telegrama naveo je poduži spisak zapaljenih i opljačkanih imanja Muslimana, kao i nekoliko slučajeva izvršenih ubistava. Zbog toga je od vlade tražio da preduzme energične mjere za sprečavanje nemira navodeći da ukoliko bi se produžio “ovakav razvoj događaja i ako bi se produžilo gonjenje muslimana od strane pravoslavnih, to može vrlo rđavo i kobno dejstvovati na unutarnje odnose u zemlji i položaj u inostranstvu. Stoga vam preporučujem da odmah preduzmete najstrožije mere da se ovakvi slučajevi više ne ponove i da se muslimansko stanovništvo što više zaštiti od nasilja i pljačke (...)”.³⁵ Nakon ovog dopisa, Zemaljska vlada u Sarajevu je tražila od okružnih načelnika, da se provjere navodi o zloupotrebama organa vlasti i o zlostavljanju muslimanskog stanovništva.³⁶

34 M. Gaković, *Rješavanje agrarnog pitanja*, 40.

35 M. Gaković, *Rješavanje agrarnog pitanja*, 40.

36 ABHS, *FZVBiH*, prez. br. 3066/1919. Kotarski ured u Bijeljini, Okružnoj oblasti u Tuzli, *Muslimani bijeljinskog kotara traže zaštitu. Na naredbu broj 78/prez. od 5. februara 1919*, Bijeljina, 19. 03. 1919. Kotarski ured u Bijeljini je o tome izvijestio sljedeće: “Što se tiče djelovanja kotarskog odbora narodnog vijeća i zlostavljanja nekih muslimana od strane gardista i drugih privatnika odgovara gornja pritužba skoro u cjelosti istini. (...) Glede kupljenja oružja od muslimana odgovara pritužba u cjelosti istini. (...) Da su pritužitelji više puta molili komandu mjesta za zaštitu to je također istina, jer je tadanji komandant mjesta major Plečević jednom zgodom osobno savjetovao seoske povjerenike, da se okane pljačkanja i napadaja, jer da će poduzeti najstrožije mjere, ali je i taj njegov savjet uglavnom ostao bez uspjeha, jer su oružnici u nekoliko navrata kasnije vodili grupama štetocince komandi mjesta, gdje su bili ukoreni i kada su obećali da neće više činiti štete kao i to, da će počinjenu štetu platiti, bili su pušteni. Te okolnosti, da je tadanji

Ovakav stav Svetozara Pribićevića bio je reakcija na izjavu reis-ul-uleme Džemaludina Čauševića o teškom položaju Muslimana u Bosni i Hercegovini, Sandžaku i Crnoj Gori, koju je dao dopisniku pariskog lista *La temps* Charlesu Rivertu.³⁷ Zbog toga je Pribićević tražio od Zemaljske vlade da izdejstvuje kod Reisa demanti ove izjave, a ukoliko to ne učini, naređivao je da mu uradi prijedlog za njegovo penzionisanje. To je bilo nužno po njegovom mišljenju, s obzirom da još nije bila završena Mirovna konferencija u Parizu, te da ni sve zemlje pobjednice u Prvom svjetskom ratu nisu bile zvanično priznale Kraljevinu SHS. Stoga bi prema Pribićevićevom mišljenju, nepoželjno bilo da se u svjetskoj javnosti pojavljuje problem Muslimana u Bosni i Hercegovini. Međutim, prema obavještenju koje je Vojislav Šola dostavio Pribićeviću, reis-ul-ulema Čaušević nije uradio demanti, nego je napisao “objašnjenje” o razgovoru koji je vodio sa Rivertom. U njemu je naveo, da je Riverta informirao o teroru koji je provoden nad Muslimanima, te da je o tome blagovremeno obavještavao i Zemaljsku vladu u Sarajevu i komandu Druge armije. Preduzimanje kaznenih mjera protiv

komandant mjesta, major Plečević vrlo blago postupao prema štetocincima kao i to, da je i mjesni sud s vrlo malo energije poduzimao mjere proti pljačkašima, nego ih je po prvom preslušanju već isti dan pušćao na slobodu”, davali su ohrabrenje seljacima da nastave na nasiljem. Tek nakon intervencije Zemaljske vlade u Sarajevu, kotarski sud u Bijeljini je počeo strožije da kažnjava pljačkaše, što je dovelo do smanjenja nasilja i pljačke.

37 A. Purivatra, *Jugoslavenska muslimanska organizacija*, 63–64. Između ostalog u intervjuu Rivertu reis-ul-ulema Čaušević je iznio sljedeće: “I kakvi događaji. Hiljade ljudi ubijenih, 6 žena spaljeno, 270 sela opljačkano i uništeno, eto bilansa za nas Muslimane prilikom svečanog stvaranja Jugoslavije, kojoj smo se mi spremali služiti svom dušom. Mi smo ipak Slaveni, ali Srbi odbijaju da nas smatraju takvima. Smatra nas se uljezima. I drugi će vam kazati da smo mi naprotiv pravi ljudi koji pripadaju ovoj zemlji. Nakon što su Srbi postali gospodari situacije, mi nikada nismo pozvani da učestvujemo u političkim sastancima i savjetovanjima. (...) Mi ćemo nepravdu podnositi, javni život može da se upravlja bez nas, ali neka se respektira barem naš život, naša čast i naš imetak. Zar je to suviše zahtijevati (tražiti)”.

reisa Čeuševića u to vrijeme, bila bi “krupna politička greška”, prema mišljenju Šole, jer nije bilo zakonskog uporišta za njegovo krivično gonjenje zbog intervjua.³⁸

Suočena sa teškim nemirima širom Bosne i Hercegovine, vlada Kraljevine SHS donijela je nekoliko zakonskih akata i uredbi kojim je nastojala riješiti agrarno pitanje. Donošenjem *Prethodnih odredbi*, 25. 02. 1919. godine, započela je agrarna reforma u Kraljevini SHS.³⁹ Ovaj pravni akt je naišao na dobar prijem među seljaštvom i doprinio je djelomičnom smirivanju prilika na selu. Prethodnim odredbama bilo je predviđeno raskidanje svih postojećih i zabrana stvaranja novih kmetskih odnosa u Bosni i Hercegovini. Međutim, ovim aktom nije bilo riješeno pitanje beglučkih posjeda, što je za posljedicu imalo sukobe između vlasnika begluka i beglučara tokom 1919., 1920. i prve polovine 1921. godine.⁴⁰

Dakle, agrarni nemiri *Prethodnim odredbama* nisu bili riješeni, iako su kmetovi *Uredbom o upisu vlasnosti bivših kmetova na kmetskim selištima u zemljišnim knjigama u Bosni i Hercegovini*, postali legalni vlasnici kmetskih selišta.⁴¹ Nezadovoljni sa kmetskim selištima, ponukani slabim ili nikakvim sankcijama za ispoljene nezakonitosti, seljaci su sve više uz teror zaposjedali beglučke posjede, te pljačkali i palili begovska imanja. Zbog toga je zahtijevano od organa vlasti da preduzmu sve za-

konske mjere u cilju sprječavanja i sankcioniranja ovih i sličnih djela.⁴²

U akcijama uzurpacije zemljišta koje je označavano kao beglučko, najviše inicijative i agresivnosti ispoljavali su dobrovoljci. Tako su u Vlaseničkom kotaru oni prvi počeli “(...) nasilno da oru beglučko zemljište izgovarajući se da je to njihova očevina i da ne mogu čekati rešenje”. Zbog ovakvog ponašanja, načelstvo sreza Vlasenica zatvorilo je trojicu dobrovoljaca.⁴³ U bijeljinskom srezu je tokom uzurpacije beglučke zemlje zabilježeno nekoliko slučajeva paljevine i pljačke.⁴⁴

Nezadovoljni sa prisvajanjem obradivog zemljišta na području Tuzlanskog okruga, Srbi seljaci su preduzimali akcije i pustošili šumska muslimanska dobra.⁴⁵ Zbog toga su se oštećeni Muslimani žalili lokalnim organima vlasti. Međutim, kako oni nisu predu-

42 ABHS, *FZV/BiH*, prez. br. 3066/1919. Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Svim okružnim načelnicima i pol. direkciji u Sarajevu, *Muslimani, vrijeđanje njihovih prava*, Sarajevo, 19. 04. 1919. U ovom obavještenju Načelnik Odjeljenja za unutarnje poslove u Zemaljskoj vladi Bosne i Hercegovine, između ostalog, iznio je sljedeće: “Gospodin ministar unutrašnjih dela saopćio je zemaljskoj vladi: Dobio sam izvještaj od pojedinih građana iz Bosne, koji nisu provereni a ne moraju biti tačni, ali iz kojih se razabire, da hrišćanski element nekažnjeno vrijeđa prava naših građana muslimana”.

43 N. Šehić, *Bosna i Hercegovina*, 55.

44 M. Gaković, *Rješavanje agrarnog pitanja*, 78. Seljaci su krajem septembra 1919. zapalili sijeno, slamu i šupu Muharem-bega Pašića u selu Čadavici, srez Bijeljina. Džani Hanumi Preljubovički u Dragaljevcu su krajem istog mjeseca poharali i raznijeli čardak. Nasilja su nastavljena i u oktobru 1919., kada su seljaci zapalili dva vagona slame Arif-bega Ljubovića iz Brodca.

45 Skandali u Bijelini, *Pravda*, br. 125, Sarajevo, 24. 01. 1920, 2. U dopisu Udruženja posjednika iz Bijeljine od 20. 01. 1920. godine, između ostalog, navedeno je sljedeće: “Nahuškani pravoslavni seljaci u selu Suhopolju napadoše danas na neprijepornu šumu braće Muratbegovića; zametnuše formalnu bitku i teško ranije dvojicu braće i njihova momka. Od napadača ostaše trojica ranjena. Silno smo ogorčeni i u teškoj zabrinutosti i strahu, da je ovo samo početak, jer izvjesni elementi otvoreno propovijedaju pobune i silovite napadaje. Upozorujemo pozvane faktore i tražimo zaštitu”. Također su Seniji Salihbegović iz Obarske seljaci isjekli šumu.

38 A. Purivatra, *Jugoslavenska muslimanska organizacija*, 64. U povodu Pribićevićevog insistiranja da se reis-ul-ulema Čaušević penzionise, Šola je odgovorio, da “ne može on biti penzionisan, ako na osnovu osude krivičnog suda ne izgubi kvalifikaciju za ono visoko mjesto, koje zauzima”.

39 M. Erić, *Agrarna reforma*, 157. Ovim odredbama bila je predviđena dioba svih velikih posjeda, odšteta dotadašnjim vlasnicima, prelazak u vlasništvo države svih većih šumskih kompleksa i osnivanje državnog ureda za agrarnu reformu. Dakle, ovim odredbama su definitivno ukinuti kmetski odnosi u Bosni i Hercegovini.

40 M. Erić, *Agrarna reforma*, 372.

41 *Uredba o upisu vlasnosti bivših kmetova na kmetskim selištima u zemljišnim knjigama u Bosni i Hercegovini*, Zbornik Zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu, Godina 1919, Sarajevo, 1920, 131–133.

zimali odgovarajuće sankcije prema počini-
teljima ovih djela, Muslimani su se zbog toga
žalili najvišim instancama vlasti.⁴⁶

S obzirom da je veći dio beglučke zemlje
tokom 1919. godine bio uzurpiran od strane
Srba seljaka, te da su u bosanskohercegovačkim
selima i dalje bili prisutni agrarni nemiri, vlada
Kraljevine SHS je 14. 02. 1920. godine donijela
Uredbu o beglučkim zemljištima. Ovom uredbom
beglučko zemljište je podvrgnuto agrarnoj reformi.⁴⁷
Međutim, seljaci su, ne čekajući da se izdaju posebna
uputstva za njeno provođenje, sa još većom
upornošću zauzimali beglučku zemlju. Bilo je
slučajeva da su uzurpatori beglučke zemlje, tj.
njeni novi "vlasnici" raspolagali sa 1.000 dunuma
zemlje.⁴⁸ Sporovi oko podje-

46 Naši dopisi, *Pravda*, br. 131, Sarajevo, 09. 03. 1920, 3. U žalbi je, između ostalog, navedeno i sljedeće: "Mi za ovaj događaj (misli se na napad na braću Muratbegoviće, op. a.), kao ni za mnoge druge nepravde i nasilja, što ih trpimo i snosimo, ne krivimo i ne možemo krivit besvjesnu masu, koju pojedini bezdušnici navode na svako zlo, siju razdor i provociraju ovakve i slične događaje. Srazmjerno manje štete mi pretrpismo od našeg mirnog i dobroćudnog težaka za vrijeme državnog prevrata, dakle u doba kad ne bijaše nikakve državne vlasti ni državnih sigurnosnih vlasti. Ali otkako zavlađa 'demokratska' oligarhija, od onda počese svaka zla i nasilja. Ne osta ništa netaknuto, što je samo muslimansko bez obzira, je li to muslimana posjednika, trgovca ili težaka. (...) Muslimani težaci također ostadoše bez zemlje i zarade, jer se i od njih malo po malo otima. (...) Prilike se iz dana u dan pogoršavaju, rada sve manje, pravde nigdje ni u jednoj grani uprave, nego potpuna anarhija uperena samo na ovo malo muslimana. Vlast nije u rukama odgovornih organa, nego u rukama 'narodnog predstavnika' A. Bogdanovića i bivšeg potporučnika Lj. Miloševića. Prvi je u svim uredima svrha i razvrha (...), a drugi je, dok je još bio na solunskoj fronti, pričao, kako će, kad dođe u Bosnu, klati 'Turke', jer da u njih ima zlata. (...) Ovog puta ne apelujemo na 'demokratsku' vlast, da ona učini red i štiti pravicu, jer je ona bila zaista u rukama ili nesposobnih ili nevrijednih 'demokrata', nego taj apel upravljamo na novu našu vladu i na sve poštene rodoljube, da živom protuakcijom spriječe zlo, kojemu nas 'demokrati' izvrgoše".

47 Pitanje begluka u B.-H., *Pravda*, br. 124, Sarajevo, 21. 02. 1920., 3.

48 ABHS, *FZVBH*, prez. br. 6320/1920. Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, Odeljenje javne bezbednosti – Zemaljskoj vladi Sarajevo, Beograd, 1920.

le beglučkih zemalja među seljacima bili su mnogobrojni, zbog čega su sreski načelnici s teškom mukom uspijevali održavati javni red i mir.⁴⁹ Posebno teško stanje za muslimane u ovom periodu zabilježeno je u srezovima Brčko⁵⁰ i Bijeljina.⁵¹

Teror Srba seljaka nad Muslimanima u Bijeljini potpomagali su i policijski organi. Naime, u noći, 28. 07. 1920. godine, izvjesni Jovo, zvani Šiljak, uz pomoć policije nanio je teške tjelesne ozljede Abdulahu Salihoviću. Tom prilikom Salihoviću je oteto 1.000 dinara gotovog novca. Dva dana kasnije, tj. 30. 07. 1920. godine, patrola poli-

49 ABHS, *FZVBH*, prez. br. 8799/1920. Načelstvo okruga tuzlanskog u Tuzli, Ministarstvu unutrašnjih dela Beograd, *Izveštaj o situaciji u okrugu, za mesec avgust 1920*, Tuzla, 8. 09. 1920.

50 Nemiri i nasilja u ovom periodu zabilježeni su u selu Obudovcu, srez Brčko. Naime, okolni seljaci iz Obudovca izvršili su, 3. 05. 1920. godine, napad sjekirama na konak Rifat-bega Rifatbegovića. Pristigla patrola žandarmerije je, došavši na lice mjesta, uhapsila 25 seljaka, ali su oni do njihova dolaska uspjeli da načine veliku materijalnu štetu. (ABHS, *FZVBH*, prez. br. 6320/1920. Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, Odeljenje javne bezbednosti – Zemaljskoj vladi Sarajevo, Beograd, 1920); Grupa od 100 pravoslavnih seljaka napala je konake Izet-bega Jahića i Alibega Gradaševića. Žandarmerija je na licu mjesta zatekla seljake kako ruše zgrade i razvlače stvari Izet-bega Jahića. Zbog toga su uhapsili 12 seljaka. Kod konaka Gradaševića uhvatili su 33 lica u rušenju, te ih tom prilikom lišili slobode. U napadu na imanje Izet-bega Jahića nanijeta je šteta u vrijednosti od 1.000.000 kruna. (ABHS, *FZVBH*, prez. br. 4056/1920); Mnogi begovski konaci u brčanskom srezu bili su oštećeni, a između ostalih Feinbega Beogradlie u Buzekari, Salih-bega Fadilpašića u Breziku i Fuad-bega Alipašića u Puperima. (ABHS, *FZVBH*, prez. br. 6320/1920. Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, Odeljenje javne bezbednosti, Zemaljskoj vladi Sarajevo, Beograd, 1920).

51 ABHS, *FZVBH*, prez. br. 6320/1920. Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, Odeljenje javne bezbednosti, Zemaljskoj vladi Sarajevo, Beograd, 1920. U selu Crnjelovu, srez Bijeljina, 24 seljaka su 13. 05. 1920. godine, u sporazumu sa knezom i sreskim odborcima, poobarali ograde oko beglučkog zemljišta koje je bilo proglašeno državnim. Ovoj grupi seljaka pridružio se i knez sa još 83 seljaka, nakon čega su porušili torove i staje muslimana, njihovih susjeda. Žandarmerija je kolovala ovih nemira pohapsila i predala sudu u dalju nadležnost.

cije je u pripitom stanju usmrtila Šemso Selimovića. Isto veče navedena patrola ranila je Avdu Bećarevića, koji je 03. 08. 1920. od zadobivenih rana podlegao.⁵² Zbog ovih akcija policije, reagiralo je Sresko načelstvo u Bijeljini, koje je počinioce ovih djela lišilo slobode. Dešavanja u Bijeljini naišla su na osudu šire bosanskohercegovačke javnosti. Među mnogobrojnim osudama bila je i Rezolucija Muslimana kotara Gračanica.⁵³

Sporadični agrarni sporovi i nasilja u Tuzlanskom okrugu zabilježeni su i u proljeće 1921. godine. Nestrpljivi seljaci su nastavili sa uzurpacijom beglučkih zemljišta uz izgovor da su na njima "nekada imali kmetsko pravo". Međutim, kako je i dalje postojao veliki interes za zemljom, prilikom njene podjele, među seljacima je dolazilo do oštrog sukoba.⁵⁴

Smirivanje agrarnih nemira u Bosni i Hercegovini uslijedilo je tek kada je 12. maja 1921. godine vlada Kraljevine SHS objavila *Uredbu o finansijskoj likvidaciji agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini*. Ovom Uredbom su

i zemljovlasnici bili djelimično obeštećeni za oduzetu zemlju.⁵⁵ Konačna likvidacija odnosa na beglučkim zemljama bila je regulirana *Uredbom o postupanju sa beglučkim zemljama u Bosni i Hercegovini*.⁵⁶ Pored ovih, kao i kasnijih zakonskih akata, rješavanje agrarnog pitanja na području Bosne i Hercegovine bilo je provedeno na štetu Muslimana.

Proces rješavanja agrarnog pitanja bio je tijesno skopčan sa unutarnjom kolonizacijom u Kraljevini SHS. Povezanost kolonizacija i agrarne reforme ogledala se u tome, da su oduzeta zemljišta bila pretvarana u državna dobra, a kasnije dijeljena dobrovoljcima, bezemljašima i drugim socijalnim kategorijama stanovništva. Prema nekim istraživanjima, 13.228 domaćinstava je, u periodu od 1918. do 1928. godine, dobilo 33.419 hektara zemlje u Bosni i Hercegovini, odnosno 2,53 hektara po kolonisti. Na području okruga Tuzla, 3.285 porodica je dobilo 9.002 hektara zemlje, što je 26,93% od ukupnog iznosa kolonizirane zemlje u Bosni i Hercegovini. Na ovaj način izvršena je izmjena vlasništva nad zemljom, čime se mijenjala i demografska slika ne samo okruga Tuzla nego i Bosne i Hercegovine u cjelini.⁵⁷

Otvaranjem procesa agrarne reforme, 1919. godine, uslijedila je najezda seoskog stanovništva na seoske ispaše i na državno šumsko zemljište. U početku su seljaci prvenstveno bili usmjereni na uzurpaciju pašnjaka, neplodnog zemljišta, a potom šuma

52 Grudićevi kurbani, *Pravda*, br. 184, Sarajevo, 5. 08. 1920, 1.

53 Rezolucija naše skupštine u Gračanici, *Pravda*, br. 191, Sarajevo, 21. 08. 1920, 1. Rezolucija je usvojena na javnom zboru održanom 13. 08. 1920. godine u Gračanici. U njoj je između ostalog istaknuto sljedeće: "(...) Ogorčeni nedoličnim postupkom policijskog komandanta Čupurdije čijoj su surovosti i nepromišljenosti pala žrtvom dva mlada života u Bijeljini, skupštinarci odlučno zahtijevaju, da se ovaj nemili slučaj podvrgne nepristranoj istrazi i krivci privedu oštroj i doličnoj kazni. Braći u Bijeljini izrazujemo svoju sućut, radi ovog drakonskog šikaniranja, od strane policije, a vladi obraćamo pažnju na činjenicu, da okružnik Grudić (misli se na načelnika okruga Tuzla, Dimitrija Grudića, op. a.) u ovakim slučajevima pokazuje mnogo pristrasnosti".

54 ABHS, *FZVBH*, prez. br. 3387/1921. Načelstvo Okruga tuzlanskog, Ministarstvu unutrašnjih dela Beograd, Tuzla, 9. 04. 1921. U selu Brocu, srez Bijeljina došlo je do sukoba među seljacima oko podjele beglučkog zemljišta. Ovaj sukob pretvorio se u oružanu borbu. Kako bi spriječila krvoproliće u sukob se umiješala žandarmerija. Međutim, seljaci su i na žandarmeriju otvorili vatru, nakon čega je između njih došlo do prave male oružane bitke. U ovom sukobu bilo je nekoliko mrtvih i ranjenih na obje strane.

55 Kemal Hrelja, "Proizvodni odnosi u poljoprivredi Bosne i Hercegovine 1918–1941, godine", u: *Ekonomski genocid nad bosanskim Muslimanima*, Sarajevo, 1993, (dalje: K. Hrelja, *Proizvodni odnosi u poljoprivredi Bosne i Hercegovine*), 60. Uredbom je bilo predviđeno da sve svi kmetski odnosi u Bosni i Hercegovini likvidiraju uz naknadu od 255.000.000 dinara. Isplatu navedenog iznosa zemljovlasnicima trebala je osigurati država i to: polovinu u gotovom, a polovinu u državnim obligacijama.

56 M. Gaković, *Rješavanje agrarnog pitanja*, 104–105. Uredbom o beglučkim zemljama bila je određena naknada zemljovlasnicima od 25 miliona dinara.

57 Sajma Sarić, "Prilog proučavanju kolonizacije u Bosni i Hercegovini od 1918–1934", *Prilozi*, Institut za istoriju, godina XIV, br. 14–15, Sarajevo, 1978., 420–421.

i šikara na kmetskim zemljištima i beglučkim zemljama. Međutim, kada su završili sa uzurpacijom tih zemljišta i kada su ona legalizacijom prešla u njihovo vlasništvo, oni su se usmjerili na seoske zajedničke pašnjake, a potom i na državno zemljište i šume. Uzurpacija seoskih ispaša u Bosni i Hercegovini započela je 1923. godine, uz pomoć Ministarstva za agrarnu reformu i sreskih poglavara, kao neprikosnovanih vladara na svojim administrativnim područjima. Inače, uzurpacija seoskih ispaša u Bosni i Hercegovini je, od samog početka, imala nacionalni karakter. To je moguće pratiti iz oštih istupa poslanika Jugoslavenske muslimanske organizacije u skupštinskim raspravama u vremenu od 1923. do 1929. godine. U njima su iznosili podatke da vlasti samovlasno podupiru otimanje seoskih ispaša, isključivo u muslimanskim selima.⁵⁸

O zloupotrebama organa vlasti pisale su i novine, koje su navodile na stotine primjera uzurpacija ispaša u muslimanskim selima. Tako je naprimjer u srezu Bijeljina, u Janji razdijeljeno u selima Glavači i Jablanici 600 dunuma ispaše. Među licima kojima je bila podijeljena ispaša, bilo je Srba seljaka koji su imali i po 200 dunuma zemlje, a nije bilo niti jednog sa posjedom manjim od 30 dunuma. Između ostalih, veliki posjednik Mihajlo Petrović ogradio je 50 dunuma. Muslimani iz Janje, uglavnom seoska sirotinja, nisu dobili niti dunuma ispaše. Grad Gračanica imao je svoju ispašu na oko 900 dunuma zemlje. Tu ispašu uživali su građani i seljaci okolnih sela i na njoj imali dovoljno hrane za ishranu oko 2.000 grla stoke. Međutim, zemlju su agrarne vlasti podijelile protiv volje seljana. Ispaša je podijeljena na 22 dobrovoljca, među kojima su bili Mile Gojković, koji je imao 300 dunuma zemlje; Simon Tomić, cestar, sa 300 dunuma; Kosta Kiseljaković 150 dunu-

58 K. Hrelja, *nav. rad.*, 73–74

ma zemlje; šumar Ristić sa 180 dunuma zemlje; Luka Gajić 300 dunuma itd. Nasuprot tome, u selima oko Gračanice bilo je 300 porodica koje su imale posjede ispod 10 dunuma zemlje, a nisu dobile niti jednog dunuma ispaše. U selu Priluk postojala je ispaša "Blatulja", koja se prostirala na oko 1.000 dunuma zemlje. Tom ispašom služilo se 350 kuća i oko 1.000 grla stoke. Polovina seljaka ove općine imalo je posjede ispod 10 dunuma zemlje. Vlast je protiv volje seljana, ovu ispašu podijelila tako da je 50 Muslimana iz ovog sela dobilo parcele ispod šest dunuma, dok je na sedam Srba podijeljeno 10 parcela po 50 dunuma. Isti slučaj bio je i u selu Kikači, kotar Tuzla. Naime agrarne vlasti su na ispašu zvanu "Zabrđa", koja se nalazila na površini od 2.000 dunuma, dovela seljake Srbe iz udaljenog sela Požarnice i dodijelila im po 50 dunuma zemlje. U selu Vukovije, također je postojala ispaša površine 2.000 dunuma. Iako je većina stanovnika ovog sela bila muslimanska seoska sirotinja, sa prosječnim posjedima ispod 10 dunuma, ispaša je dodijeljena pravoslavnim seljacima iz Vlasenice i Kladnja, a od seljana Vukovija niko nije dobio ni pedlja iako su i oni tražili svoju zemlju.⁵⁹

4. ZAKLJUČAK

Agrarno pitanje je od polovine XIX stoljeća dominiralo, ne samo kao socijalni problem nego i kao ključno političko pitanje u Bosni i Hercegovini. Njegovo rješavanje započeto je pred kraj osmanske, a nastavljeno tokom austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini. Međutim, sve što su one učinile na rješavanju agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini, bilo je neznatno.

Kraj Prvog svjetskog rata i formiranjem Kraljevine SHS, 1. 12. 1918. godine, Srbi seljaci su vidjeli kao pogodan momenat da nasilno riješe agrarno pitanje u svoju korist. Međutim, prilikom njegova rješavanja seljaci su provodili teror, pljačke i paljevine. Akci-

je Srba seljaka na rješavanju agrarnog pitanja bile su, uglavnom, usmjerene protiv muslimanskog stanovništva, pa je ovo pitanje primilo i nacionalno i konfesionalno obilježje. Agrarni nemiri su bili naročito intenzivni u Tuzlanskom okrugu, a nasilja, pljačke i uzurpacije koje su provodili Srbi seljaci, bili su najizraženiji u bijeljinskom kotaru, u kojem su Srbi činili većinu stanovništva. Nasilja nisu vršena samo nad zemljoposjednicima već i nad ostalim muslimanskim stanovništvom. Zbog toga su se Muslimani kao i njihove vjerske i političke vođe često žalili organima vlasti. Iako su organi vlasti preduzimali određene mjere na sprečavanju nasilja koje je provođeno nad muslimanskim stanovništvom, to u praksi nije davalo velikih rezultata.

Suočena sa teškim nemirima po selima u Bosni i Hercegovini, vlada Kraljevine SHS donijela je nekoliko zakonskih akata i uredbi kojima je nastojala riješiti agrarno pitanje. Međutim, i pored niza zakonskih propisa, provođenje agrarne reforme u Bosni i Hercegovini izvršeno je na krajnje neregularan način. Naime, seljaci su uz asistenciju državnih organa vlasti izvršili uzurpaciju zemlje od muslimanskih zemljoposjednika, a nakon toga je država donošenjem niza zakonskih propisa pribavila legalitet tim uzurpacijama. Konačan ishod agrarnih nemira i provedene agrarne reforme u Bosni i Hercegovini, kao i u Tuzlanskom okrugu bila je drastična promjena vlasničkih odnosa nad zemljom. Ovdje se prvenstveno misli na izmjenu nacionalne strukture zemljovlasnika, pa tek onda na izmjenu strukture veličine posjeda.

AGRARIAN UNRESTS IN TUZLA DISTRICT AFTER THE FIRST WORLD WAR

Summary

Agrarian question in the second half of the nineteenth century, dominated not only as a social problem but also as a key political issue in Bosnia and Herzegovina. Its solution

⁵⁹ K. Hrelja, *nav. rad*, 81–82

was started before the end of the Ottoman, and continued during the Austro-Hungarian rule in Bosnia and Herzegovina. However, what they did to resolve agrarian issues in Bosnia and Herzegovina was insignificant.

End of World War II and establishment of the Kingdom of SHS 1.12. 1918., Serb peasants saw as a suitable moment to forcefully resolve the agrarian question in their favor. However, in its resolution farmers have spent terror, looting and arson. Actions that Serb villagers to resolve agrarian issues were mainly directed against the Muslim population and this issue took on national and confessional character. Agrarian unrest was particularly intense in the Tuzla region, and the violence, looting and land acquisition carried out by Serb farmers were the most prominent in Bijeljina district in which Serbs constituted a majority of the population. Violence was not only focused onto landowners but also against other Muslim population. Thus, the Muslims and their religious and political leaders often complained authorities. Although the authorities have

undertaken certain measures to prevent the violence that was conducted against the Muslim population, in practice this did not produce great results.

Faced with severe unrest in the villages in Bosnia and Herzegovina, the Government of the Kingdom of SHS adopted several legislative acts and regulations which sought to solve the agrarian question. However, despite a series of regulations, implementation of agrarian reform in Bosnia and Herzegovina was carried out in a highly irregular way. Specifically, farmers were assisted by state authorities carried out the abuse of Muslim lands from the landowners, and then the state made a series of legislation that has provided legality to this usurpation. The final outcome of agrarian unrest and implemented land reform in Bosnia and Herzegovina, as well as in the Tuzla district was a drastic change of property rights over land. This primarily refers to changing the national structure of landowners, and then to modify the structure of the holding. ♦